

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ – ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠ.ΠΟ.Α. – ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

ΑΡΧΑΙΟ ΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ

Πρακτικά της 3ης Συνάντησης
Ρέθυμνο, 5-8 Δεκεμβρίου 2013

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΠΑΥΛΙΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ - ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΣΙΓΩΝΑΚΗ

ΤΟΜΟΣ Α΄: ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ ΦΟΡΕΩΝ - ΗΡΑΚΛΕΙΟ - ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2015

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ 3

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ – ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠ.ΠΟ.Α. – ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ 3

*Πρακτικά της 3ης Συνάντησης
Ρέθυμνο, 5-8 Δεκεμβρίου 2013*

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΠΑΥΛΙΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΣΙΓΩΝΑΚΗ

ΤΟΜΟΣ Α΄

**ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ ΦΟΡΕΩΝ –
ΗΡΑΚΛΕΙΟ – ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2015

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ 3

*Πρακτικά της 3ης Συνάντησης,
Ρέθυμνο, 5-8 Δεκεμβρίου 2013*

ARCHAEOLOGICAL WORK IN CRETE 3

*Proceedings of the 3rd Meeting
Rethymnon, 5-8 December 2013*

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Παυλίνα Καραναστάση
Αναστασία Τζιγκουνάκη
Χριστίνα Τσιγωνάκη

EDITING
Pavlina Karanastasi
Anastasia Tzigounaki
Christina Tsigonaki

Τόμος Α' - Volume A
ISBN (vol.) : 978-618-82325-2-5
ISBN (set) : 978-618-82325-0-1

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ, ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ & ΕΚΔΟΣΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ
Νικολέττα Πύρρου (*npirrou@culture.gr*)

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ & ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ
Κωστής Ψυχογιός (*k.pezanos@gmail.com*)

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ
Κωνσταντίνος Ανδρώνης
(*constantinos.alpha@gmail.com*)

ΕΚΤΥΠΩΣΗ & ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ Α.Ε. - Γραφικές Τέχνες
Μουρνιές Χανίων, ΤΚ 73300
(*taloskass@otenet.gr*)

Η ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ Α' ΤΟΜΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΘΗΚΕ
ΑΠΟ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

- © 2015 Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης,
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού - Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου,
και οι συγγραφείς
- © 2015 Faculty of Letters Publications, University of Crete,
Ministry of Culture and Sports - Ephorate of Antiquities of Rethymnon,
and the contributors
e-mail: dean@phl.uoc.gr
<http://www.phl.uoc.gr>

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ – CONTENTS

ΠΑΥΛΙΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ – ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ – ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΣΙΓΩΝΑΚΗ <i>Προλογικό σημείωμα</i>	15
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ – LIST OF CONTRIBUTORS	17
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ – ABBREVIATIONS	25
1. ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΦΟΡΕΩΝ ΤΟΥ ΥΠ.ΠΟ.Α. ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ – LOCAL SERVICES' AND THE UNIVERSITY OF CRETE'S WORK	
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΟΠΑΚΑ <i>Οι αρχαιολογικές έρευνες του Πανεπιστημίου Κρήτης</i> <i>την τριετία 2011-2013</i> <i>Archaeological research by the University of Crete</i> <i>in 2011-2013</i>	33 52
ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΚΑΝΤΑ & ΙΩΑΝΝΑ ΣΕΡΠΕΤΣΙΔΑΚΗ <i>Το έργο της ΚΓ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών</i> <i>Αρχαιοτήτων κατά τα έτη 2011 - 2013</i> <i>The work of the 23rd Ephorate of Prehistoric and Classical</i> <i>Antiquities during the years 2011-2013</i>	53 69
ΧΡΥΣΑ ΣΟΦΙΑΝΟΥ <i>Το έργο της ΚΔ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών</i> <i>Αρχαιοτήτων κατά την τριετία 2011-2013</i> <i>The work of the 24th Ephorate of Prehistoric and</i> <i>Classical Antiquities during the years 2011-2013</i>	71 78
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ <i>Το έργο της ΚΕ' Εφορείας Προϊστορικών και</i> <i>Κλασικών Αρχαιοτήτων κατά τα έτη 2012-2013</i> <i>The work of the 25th Ephorate of Prehistoric</i> <i>and Classical Antiquities during the years 2012-2013</i>	79 97

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ

- Το έργο της 13ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (2011-2013)* 99
The archaeological work of the 13th Ephorate of Byzantine Antiquities (2011-2013) 115

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ

- Το έργο της 28ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων κατά τη διετία 2012-2013* 117
The work of the 28th Ephorate of Byzantine Antiquities during the years 2012-2013 135

ΣΗΦΗΣ ΦΑΝΟΥΡΑΚΗΣ

- Το έργο της Υπηρεσίας Νεωτέρων Μνημείων και Τεχνικών Έργων Κρήτης κατά τα έτη 2011-2013* 137
The work of the Service of Modern Monuments and Technical Works of Crete in 2011-2013 146

ΘΕΟΤΟΚΗΣ ΘΕΟΔΟΥΛΟΥ

- Υποβρύχια και παράκτια αρχαιολογική έρευνα στην Κρήτη, κατά την τριετία 2011-2013. Πεπραγμένα του Γραφείου Εναλίων Αρχαιοτήτων Κρήτης* 147
Underwater and foreshore archaeological research in Crete (2011-2013). Transactions of the Department of Underwater Antiquities of Crete 158

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΙΝΩΣ, ΕΙΣΑΒΕΤ Μ. ΚΑΒΟΥΛΑΚΗ & ΜΑΡΙΑ ΚΛΑΔΟΥ

- Το έργο της Επιστημονικής Επιτροπής Κνωσού κατά την τριετία 2011-2013* 159
The work of the Knossos Scientific Committee in the years 2011-2013 170

ΜΙΧΑΛΗΣ Γ. ΑΝΔΡΙΑΝΑΚΗΣ

- Το έργο της Επιστημονικής Επιτροπής Ανάδειξης Οχυρωματικών Έργων Κρήτης* 171
The work of the Scientific Committee for the Enhancement of Cretan Fortifications 187

2. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ – REGIONAL UNIT OF HERAKLION

Προϊστορική περίοδος – Prehistoric Era

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ & ΙΩΑΝΝΑ ΣΕΡΠΕΤΣΙΔΑΚΗ

- Νέες θέσεις των μινωικών χρόνων στην περιοχή του Κρουσώνα* 191
Two new Minoan sites in Krousonas region 200

ΙΩΑΝΝΑ ΣΕΡΠΙΤΣΙΔΑΚΗ

- Ανασκαφική έρευνα στον Κατοσμπά Ηρακλείου* 201
Excavations at Katsambas, Heraklion 208

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΓΚΑΛΑΝΑΚΗ, ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ & DON EVELY

- Σωστική ανασκαφική έρευνα στον Σαμπά Πεδιάδας* 209
Rescue excavation in Sambas, Pediada: Preliminary remarks 215

ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΑΒΟΥΡΑΝΑΚΗΣ

- Ο ΠΜ-ΜΜ θολωτός τάφος Β στο Απεσωκάρι Μεσαράς:*
Τα αποτελέσματα των εργασιών των ετών 2012 και 2013 217
The EM-MM tholos tomb B at Apesokari, Mesara:
The results of the works in 2012 and 2013 226

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

- Μινωική Κουμάσα: Ανασυνθέτοντας την ιστορία*
ενός μεθορίου κέντρου της νότιας Κρήτης 227
Minoan Koumasa: Reconstructing the history
of a liminal centre of Southern Crete 239

ΣΤΕΛΛΑ ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ & ΜΑΡΙΝΑ ΒΕΛΕΓΡΑΚΗ

- Παλαιοανακτορική εγκατάσταση στον χώρο του ξενοδοχείου*
«Amirandes» στις Κάτω Γούβες του Δήμου Χερσονήσου 241
Protopalatial settlement at the coast of Kato Gouves,
north of "Amirandes" hotel 250

ΔΑΝΑΗ Ζ. ΚΟΝΤΟΠΟΔΗ, ΚΩΣΤΑΣ ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

& ΜΙΧΑΛΗΣ ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ

- Ένα ιερό κορυφής στην αλπική ζώνη του Ψηλορείτη* 251
A peak sanctuary in the alpine zone of Mount Psiloritis 262

ΣΤΕΛΛΑ ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ

- Μινωική εγκατάσταση στον λόφο «Καστρι» στο Λιμάνι Χερσονήσου* 263
Neopalatial Minoan settlement on the hill of Kastri in Chersonesos 269

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ

- Μια παράκτια νεοανακτορική εγκατάσταση στην Αμμουδάρα*
Ηρακλείου: Πρώτη προσέγγιση μιας παλιάς ανασκαφής 271
Neopalatial coastal settlement in Ammoudara,
Heraklion: A preliminary approach 280

ΑΛΕΞΙΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

- Νέα ματιά στο υλικό της κεραμικής και των ανθρωπόμορφων ειδωλίων*
από το ιερό κορυφής Κόφινα Αστερουσίου 281

<i>New study of pottery and human figurines from the peak sanctuary of Kophinas, Asterousia</i>	292
KOSTIS S. CHRISTAKIS, MARIA MAVRAKI-BALANOU & ALEXANDROS KASTANAKIS	
<i>Economic and political complexity in the Aposelemis Valley: A preliminary assessment</i>	293
<i>Οικονομική και πολιτική πολυπλοκότητα στην Κοιλιάδα του Αποσελέμη: Μια προκαταρκτική αποτίμηση</i>	307
ROBERT C. ARNDT	
<i>Reflecting a rectangular structure at Kommos</i>	309
<i>Ανίχνευση μιας ορθογώνιας κατασκευής στον Κομμό</i>	318
HALFORD W. HASKELL	
<i>Central Crete's octopus trademark</i>	319
<i>Το χιαπόδι ως εμπορικό σήμα της κεντρικής Κρήτης</i>	327
ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ	
<i>Τα λιμάνια του κόλπου της Μεσαράς. Από το πρώτο λιμάνι της αρχαιότητας ως σήμερα: Η υπόθεση του μύθου της αρπαγής της Ευρώπης</i>	329
<i>Ports of the Mesara plain. From the first port of antiquity to nowadays and the issue of the myth of Europe</i>	345
MAXIME COLLEU, MATTHIEU GHILARDI, DAVID PSOMIADIS & FRANÇOISE GASSE	
<i>A reinterpretation of Minoan landscapes in the Mesara plain (southern Crete) following a palaeoenvironmental approach</i>	347
<i>Μια νέα ερμηνεία των μινωικών τοπίων στην πεδιάδα της Μεσαράς (νότια Κρήτη), βάσει μιας παλαιοπεριβαλλοντικής προσέγγισης</i>	358
Αρχαϊκή έως και ρωμαϊκή περίοδος – Archaic to Roman Era	
SALVATORE RIZZA & ANTONELLA PAUTASSO	
<i>New research on the so-called "Temple C" and the related building on the south slope of the Patela of Prinias</i>	359
<i>Νέες έρευνες στον επονομαζόμενο "Ναό C" και το παρακείμενο κτήριο στη νότια πλαγιά της Πατέλας του Πρινιά</i>	365
GIACOMO BIONDI	
<i>An Archaic sarcophagus burial at Orthi Petra (Aphrati)</i>	367
<i>Μια αρχαϊκή ταφή σε σαρκοφάγο στην Ορθή Πέτρα (Αφρατί)</i>	378

ΣΤΕΛΛΑ ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ	
<i>Πρόσφατη ανασκαφική έρευνα στο ρωμαϊκό θέατρο Χερσονήσου</i>	379
<i>Recent excavation and research at the Roman theatre of Chersonesos</i>	386
ΜΑΡΙΑ ΜΑΥΡΑΚΗ-ΜΠΑΛΑΝΟΥ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΣΤΑΝΑΚΗΣ & ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΖΙΑΜΠΑΣΗΣ (ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ	
ΙΩΑΝΝΑ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ & ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ)	
<i>Ρωμαϊκές αγροικίες στην περιοχή του Φράγματος Αποσελέμη, στην περιοχή των χωριών Αβδού, Σφεντύλι και Ποταμιές, νομού Ηρακλείου</i>	387
<i>Roman farmhouses in the area of the Aposelemis Dam between the villages Avdou, Sfendyli and Potamies, Heraklion</i>	393
<i>Βυζαντινή έως και νεότερη περίοδος – Byzantine to Modern Era</i>	
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ, ΕΛΕΝΗ ΚΑΝΑΚΗ & ΧΑΡΑ ΜΠΙΛΑΜΕΖΗ	
<i>Οι παλαιότερες οχυρώσεις του Ηρακλείου: Μια διαφορετική προσέγγιση με βάση τα νεότερα ανασκαφικά δεδομένα</i>	395
<i>Older fortifications of Heraklion: A different approach based on recent excavation data</i>	410
ΣΤΑΥΡΙΝΗ ΔΡΙΤΣΑ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΤΣΑΛΗΣ & ΕΛΠΙΔΑ ΣΥΓΓΕΛΑΚΗ	
<i>Κτηριακή στερέωση-αποκατάσταση & συντήρηση τοιχογραφιών ναού Αγίου Νικολάου στο Μιλιαρίσι Μονοφατισίου</i>	411
<i>Structural consolidation, restoration and conservation of wall-paintings of the church of Saint Nikolaos in Miliarisi, Monofatsi</i>	421
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΤΣΑΛΗΣ & ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΑΥΓΕΡΗ	
<i>Αποκατάσταση καθολικού Παναγίας Γκουβερνιώτισσας</i>	423
<i>Restoration of the katholikon of the monastery of Panagia Gouverniotissa</i>	429
ΑΘΗΝΑ Ε. ΤΣΑΜΠΑΝΑΚΗ	
<i>Νέα στοιχεία από την ανασκαφική έρευνα στη Μονή Παληανής (Βενεράτο Ηρακλείου)</i>	431
<i>New excavation data from the Monastery of Paliani</i>	442
<i>Φαιστός, Αγία Τριάδα και Γόρτυνα – Phaistos, Ayia Triada and Gortyn</i>	
†VINCENZO LA ROSA, FILIPPO CARINCI & PIETRO MILITELLO	
<i>The archaeological activities of the Universities of Catania and Venice in Phaistos and Ayia Triada (2011-2013)</i>	443

<i>Η αρχαιολογική δραστηριότητα των Πανεπιστημίων της Κατάνιας και της Βενετίας στη Φαιστό και την Αγία Τριάδα (2011-2013)</i>	451
MARIA BREDAKI & FAUSTO LONGO	
<i>Phaistos Project. The results of the recent surveys (years 2011-2013)</i>	453
<i>Πρόγραμμα «Φαιστός». Τα αποτελέσματα των πρόσφατων ερευνών (έτη 2011-2013)</i>	464
FAUSTO LONGO	
<i>Phaistos Project. The Greek polis in the light of recent topographic studies</i>	465
<i>Πρόγραμμα «Φαιστός». Η ελληνική πόλη υπό το πρίσμα των πρόσφατων τοπογραφικών ερευνών</i>	481
ALESSANDRO GRECO & ANDREA BETTO	
<i>Christos Effendi. Archaeological studies on the acropolis of Phaistos: from Minoan to Post-Palatial age – an INSTAP project</i>	483
<i>Αφέντης Χριστός. Αρχαιολογικές έρευνες στην ακρόπολη της Φαιστού, από τη μινωϊκή έως τη μετανακτορική περίοδο – ένα πρόγραμμα του INSTAP</i>	494
SIMONA TODARO	
<i>Pottery production at Prepalatial and Protopalatial Phaistos: New data from the Greek-Italian survey</i>	495
<i>Η κεραμική παραγωγή στην προανακτορική και παλαιονακτορική Φαιστό: Νέα στοιχεία από την ελληνο-ιταλική επιφανειακή έρευνα</i>	502
EMANUELA SANTANIELLO	
<i>Phaistos in the Archaic period: New data from the Phaistos Project Survey</i>	503
<i>Η Φαιστός στην αρχαϊκή περίοδο: Νέα στοιχεία από την επιφανειακή έρευνα του Προγράμματος «Φαιστός»</i>	507
AMEDEO ROSSI	
<i>Phaistos in the Roman period: A preliminary report</i>	509
<i>Η Φαιστός στη ρωμαϊκή περίοδο: Μια πρώτη προσέγγιση</i>	518
ROSARIO MARIA ANZALONE	
<i>Πήλινα ειδώλια από τον οικισμό στον Προφήτη Ηλία (Γόρτυνα): Μια γενική θεώρηση</i>	519
<i>Terracotta figurines from the settlement of Profitis Ilias (Gortyn). A general overview</i>	528

JACOPO BONETTO, ANNA BERTELLI & MARTINA COLLA	
<i>New researches at the Sanctuary of Apollo Pythios at Gortyn</i>	529
<i>Νέες έρευνες στο Ιερό του Απόλλωνος Πυθίου της Γόρτυνας</i>	536
ENZO LIPPOLIS, RITA SASSU, CHIARA GIATTI & LUIGI MARIA CALIÒ	
<i>Gortys. Archaeological excavations of new mausoleums in the Praetorium area</i>	537
<i>Γόρτυνα. Αρχαιολογικές ανασκαφές νέων μαυσωλείων στην περιοχή του Πραιτωρίου</i>	552
CLAUDIA LAMBRUGO, WITH ELENA BELGIOVINE, DANIELE CAPUZZO, ILARIA FRONTORI, DANIELA MASSARA & PIETRO MECOZZI	
<i>Gortys, "Terme a Sud del Pretorio". Observations on the main phases of the building ten years on from the beginning of the excavations</i>	553
<i>Γόρτυνα, "Terme a Sud del Pretorio". Παρατηρήσεις στις κύριες κατασκευαστικές φάσεις του κτηρίου, δέκα χρόνια μετά την έναρξη των ανασκαφών</i>	563
ENRICO ZANINI, STEFANO COSTA, ELISABETTA GIORGI & ELISA TRIOLO	
<i>The excavation of the Early Byzantine District near the Pythion in Gortyn (field seasons 2011-2013): An image of the end of the Mediterranean city</i>	565
<i>Η ανασκαφή της «Βυζαντινής Συνοικίας του Πυθίου» στη Γόρτυνα: Μια εικόνα για το τέλος της μεσογειακής πόλης</i>	574
ROBERTO PERNA	
<i>Πρόσφατες έρευνες γύρω από το Νότιο Κτήριο της Συνοικίας των Βυζαντινών Οικιών της Γόρτυνας</i>	575
<i>Recent investigations at the South Building in the Byzantine District of Gortyn</i>	584
ISABELLA BALDINI, CHIARA BARBAPICCOLA, YORGOS BROKALAKIS, VERONICA CASALI, SILVIA DONADEI, GIULIA MARSILI, LUCIA ORLANDI & DEBORA PELLACCHIA	
<i>Preliminary results of investigations in the basilica of Mitropolis, Gortyn: The finds from Annex II</i>	585
<i>Βασιλική Μητρόπολης, Γόρτυνα: Προκαταρκτικά συμπεράσματα της μελέτης των ευρημάτων από το Πρόσκιομα II</i>	603
MARIA RICCIARDI	
<i>Νέα στοιχεία για το βαπτιστήριο στη Μητρόπολη της Γόρτυνας: Η διακόσμηση με μαρμάρινο opus sectile</i>	605
<i>The opus sectile decorations of the Baptistery in Mitropolis, Gortys, Crete: Preliminary investigations & results</i>	613

Υποβρύχια Αρχαιολογία – Underwater Archaeology

THEOTOKIS THEODOULOU, BRENDAN FOLEY, DIONYSIS EVAGGELISTIS, GEORGE KOUTSOUFLAKIS, DIMITRIS SAKELLARIOU & ALEXANDROS TOURTAS	
<i>Crete Project 2011: Underwater archaeological survey at the area off Heraklion and Dia Island. A preliminary report</i>	615
<i>Υποβρύχια αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή Ηρακλείου και Ντίας (2011). Προκαταρκτικά αποτελέσματα</i>	625

Θέματα συντήρησης – Conservation Issues

ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗΣ & ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ	
<i>Εργασίες αποκατάστασης και διατήρησης των γυψολιθικών στοιχείων της «Οικίας του Αρχιερέα», περιφερειακού μνημείου του ανακτόρου Κνωσού, από τη διαβρωτική δράση των ομβρίων υδάτων και παράλληλη διερεύνηση του αποκαλυφθέντος αγωγού</i>	627
<i>Restoration and preservation project of architectural elements of gypsum in the “High Priest’s House”, a peripheral monument of the Palace of Knossos, from the eroding action of the rain water and the investigation of the excavated drain</i>	646
ΕΥΘΥΜΙΑ ΤΣΙΤΣΑ	
<i>Μινωικές τοιχογραφίες: Παλαιότερες επεμβάσεις και προσθήκες</i>	647
<i>Minoan wall-paintings: Old conservation works and alterations</i>	656
ΕΛΕΝΗ ΜΠΑΚΟΘΑΝΑΣΗ & ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΔΑΚΗ	
<i>Εικόνες από τη συντήρηση τριών μινωικών τοιχογραφιών του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου</i>	657
<i>The conservation process of three wall-paintings in the Archaeological Museum of Heraklion, Crete</i>	664
ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΛΗΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗΣ, ΜΑΝΩΛΗΣ ΧΑΤΖΗΜΑΝΩΛΗΣ & ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΨΑΡΟΥΔΑΚΗ	
<i>Το έργο του Εργαστηρίου συντήρησης κεραμικής-τοιχογραφίας της ΚΓ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων την περίοδο 2011-2013</i>	665
<i>Work at the conservation of ceramics Laboratory of the 23rd Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities, during 2011-2013</i>	670

ΓΕΩΡΓΙΑ ΠΑΧΑΚΗ & ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΑΝΟΥΡΑΚΗΣ

- Εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης μεταλλικών ευρημάτων,
ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α., 2011-2013* 671
*Conservation and restoration of metallic finds
at the 23rd Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities,
2011-2013* 675

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΛΙΟΛΙΟΣ & ΜΑΡΙΑ ΜΑΜΑΛΑΚΗ

- Η συστηματική συντήρηση των τοιχογραφιών τριών ναών
στην περιφέρεια της 13ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων* 677
*The systematic conservation of wall-paintings of three monuments
in the region of the 13th Ephorate of Byzantine Antiquities* 685

3. ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ – GENERAL ISSUES

**ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΣΑΡΡΙΣ, ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ,
GIANLUCA CANTORO, ΑΘΗΣ ΑΓΑΠΙΟΥ, SYLVIANE DÉDERIX,
CHRISTINA TSIGONAKI & MAUD DEVOLDER**

- New technologies for capturing the dynamics
of cultural landscapes* 689
*Νέες τεχνολογίες για την ανίχνευση της δυναμικής
των πολιτιστικών τοπίων* 699

ΟΛΓΑ ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ

- Νεότερα από την αρχαιολογία
της βενετικής περιόδου στην Κρήτη* 701
Towards an archaeology of Venetian Crete 707

ΜΑΡΙΑ ΒΑΚΟΝΔΙΟΥ

- Τεχνικές και εργαλεία λιθοξοϊκής στη βενετική Κρήτη* 709
Stone carving tools and techniques in Medieval Crete 717

ΚΙΚΗ ΒΑΚΑΛΟΓΛΟΥ & ΜΑΡΙΑ ΚΟΥΣΟΥΛΑΚΟΥ

- Οι πέτρινοι φάροι της Κρήτης:
Το φαρικό δίκτυο στους νεότερους χρόνους* 719
The lighthouses of Crete 731

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης είναι πλέον θεσμός. Ένας θεσμός, ο οποίος στις σημερινές εξαιρετικά δύσκολες και αντίξοες συνθήκες έχει τη δύναμη να δημιουργεί ελπίδες και προσδοκίες. Η εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των συμμετεχόντων στην τρίτη συνάντηση το 2013 το αποδεικνύει πέρα από κάθε αμφιβολία.

Ο μεγάλος αριθμός των ανακοινώσεων (περισσότερες από 120) προκάλεσε νέες ανάγκες, αλλά και προκλήσεις, κυρίως επειδή η δημοσίευση των δύο πλέον τόμων του *ΑΕΚ 3* έγινε με πολύ λιγότερα οικονομικά μέσα. Οι συγγραφείς έδειξαν συνέπεια και υπομονή, όλοι όσοι συνέβαλαν στην έκδοση αφοσίωση, επιμονή και αυταπάτηση. Τους ευχαριστούμε όλους θερμά.

Για την επιτυχή ολοκλήρωση της έκδοσης καθοριστική υπήρξε η συμβολή της συναδέλφου Νικολέττας Πύρρου, η οποία είχε μεταξύ άλλων επωμισθεί το χρονοβόρο έργο της επικοινωνίας με τους συγγραφείς και τον συντονισμό σε όλα τα στάδια του στησίματος της έντυπης μορφής των πρακτικών. Χωρίς την πολύτιμη εμπειρία της και τον χρόνο που αφιέρωσε τίποτα δεν θα είχε ολοκληρωθεί εγκαίρως. Για όλα αυτά την ευχαριστούμε από καρδιάς. Θερμές ευχαριστίες οφείλουμε και στη συνάδελφο Πετρούλα Βαρθαλίτου για την πάσης φύσεως υποστήριξη και τη βοήθεια που μας παρείχε, καθώς και στον Κωστή Ψυχογιό, υπεύθυνο για τη φιλολογική επιμέλεια και τη σελιδοποίηση, κυρίως για την αντοχή και ευελιξία, αλλά και για τη συνέπεια που επέδειξε στη διαρκή μάχη με τις προθεσμίες.

Κατά την επιμέλεια των πρακτικών καταβλήθηκε προσπάθεια να υπάρξει εκτός των άλλων και σχετική ομοιομορφία στην ορολογία, καθώς και στη χρήση φιλολογικών και ορθογραφικών κανόνων, στόχος ο οποίος δεν επετεύχθη τελείως. Προκειμένου ωστόσο να δημοσιοποιηθούν έγκαιρα τα αποτελέσματα των πρόσφατων αρχαιολογικών ερευνών, αξία στην οποία άλλωστε στηρίζεται ο θεσμός του Αρχαιολογικού Έργου Κρήτης, επιλέξαμε να προχωρήσουμε χωρίς άλλη καθυστέρηση στην εκτύπωση, αποδεχόμενες τις εκφρασμένες διαφοροποιήσεις των συγγραφέων σε ζητήματα επιστημολογικά (λ.χ. ονομασία περιόδων) ή και φιλολογικά.

Τεχνικοί και πρακτικοί λόγοι οδήγησαν στην απόφαση οι ανακοινώσεις να χωριστούν σε δύο τόμους, έναν πρώτο, ο οποίος περιλαμβάνει τις γενικού χαρακτήρα ομιλίες και το έργο που συντελέστηκε στην περιφερειακή ενότητα Ηρακλείου, και έναν δεύτερο, στον οποίο παρουσιάζεται το έργο στις περιφερειακές ενότητες Χανίων, Ρεθύμνου και Λασιθίου.

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το κόστος για τη φιλολογική επιμέλεια και τον τυπογραφικό σχεδιασμό των δύο τόμων, καθώς και για την εκτύπωση του Α' τόμου, ανέλαβε το Υπουργείο Πολιτισμού, ενώ το κόστος για την εκτύπωση του Β' τόμου η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Κρήτης με χρηματοδότηση από το Κληροδότημα Ιωάννας Σφακιανάκη, χάρη στη θετική εισήγηση της κοσμήτορος, καθηγήτριας Λουκίας Αθανασάκη, και της Επιτροπής Εκδόσεων της Φιλοσοφικής Σχολής. Εκφράζουμε και από αυτή τη θέση τις θερμές ευχαριστίες μας, διότι χωρίς την οικονομική υποστήριξη των δύο φορέων δεν θα είχε σταθεί δυνατή η έκδοση των πρακτικών.

Κλείνουμε με την ευχή η τέταρτη συνάντηση για το Αρχαιολογικό Έργο στην Κρήτη να γίνει κάτω από ευνοϊκότερες συνθήκες, κυρίως για τους νέους αρχαιολόγους, αρχιτέκτονες και συντηρητές, οι οποίοι, συχνά πλέον σε καθεστώς υποαπασχόλησης και ανεργίας, υφίστανται πιο έντονα τις συνέπειες της κρίσης, αλλά και για τους πιο ώριμους, οι οποίοι δεν έχουν απολέσει την όρεξη για έρευνα και δημιουργία και, πάνω απ' όλα, την αγάπη για τις αρχαιότητες.

Οι επιμελήτριες των πρακτικών

Παυλίνα Καραναστάση Αναστασία Τζιγκουνάκη Χριστίνα Τσιγωνάκη

Ρέθυμνο, Νοέμβριος 2015

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ – LIST OF CONTRIBUTORS

Αγαπίου Άθως

Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών και
Μηχανικών Γεωπληροφορικής,
Εργαστήριο Τηλεπισκόπησης
και Γεωπεριβάλλοντος,
Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου
athos.agariou@cut.ac.cy

Αθανασάκη Κατερίνα

Αρχαιολόγος
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου
kathanasaki@culture.gr

Αναγνωστάκη Γεωργία

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
gwgw_an@yahoo.gr

Ανδριανάκης Μιχάλης

Επίτιμος Προϊστάμενος ΥΠ.ΠΟ.Α.
πρ. 28η Ε.Β.Α. - Επιστημονική
Επιτροπή Ανάδειξης
Οχυρωματικών Έργων Κρήτης
mixandrian@hotmail.com

Αυγέρη Αικατερίνη

Τεχνολόγος Μηχανικός
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)

Βαβουρανάκης Γιώργος

Επίκουρος Καθηγητής
Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών
gvavour@arch.uoa.gr

Βακαλόγλου Κική

Αρχιτέκτων Μηχανικός
Υ.Ν.Μ.Τ.Ε.Κ.
kvakaloglou@culture.gr

Βακονδίου Μαρία

Αρχαιολόγος
Υποψήφια δρ. του Παν/μίου Κρήτης
Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών
mvakondiou@yahoo.gr

Βελεγράκη Μαρίνα

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
marinavelegraki@hotmail.com

Γεωργακόπουλος Κώστας

Δρ. Αρχαιολογίας
Παν/μιου Liverpool
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
kgeorgakopoulos@yahoo.com

Γκαλανάκη Καλλιόπη

Δρ. Αρχαιολογίας
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
calliopegk@gmail.com

Γραμματικάκης Ιωάννης

Συντηρητής Αρχαιοτήτων &
Έργων Τέχνης (Msc, PhD)
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
Τμήμα Χημείας, Πανεπιστήμιο
Κρήτης - Ινστιτούτο Ηλεκτρονικής
Δομής και Λέιζερ / I.T.E.
ggrammat@chemistry.uoc.gr

Γκράτζιου Όλγα

Ομ. Καθηγήτρια
Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
Φιλοσοφική Σχολή
Πανεπιστημίου Κρήτης
gratsiou@uoc.gr

Δρίτσα Σταυρινή

Αρχιτέκτων Μηχανικός
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)
anidritsa@gmail.com

Ευαγγελιστής Διονύσης

Αρχαιολόγος
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων
dionevan@gmail.com

Θεοδούλου Θεοτόκης

Δρ. Αρχαιολογίας
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων -
Γραφείο Εναλίων Αρχαιοτήτων Κρήτης
ttheodoulou@culture.gr

Καβουλάκη Ελισάβετ Μ.

Αρχαιολόγος MSc
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
Επιστημονική Επιτροπή Κνωσού
panexam@yahoo.gr

Κανάκη Ελένη

Αρχαιολόγος MA
Προϊσταμένη Τμήματος
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. Τμημ. 13ης Ε.Β.Α.)
ekanaki@culture.gr

Κάντα Αθανασία

Δρ. Αρχαιολογίας
Επίτιμη Διευθύντρια ΥΠ.ΠΟ.Α.
(πρ. Διευθ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
athanasiaka@gmail.com

Καστανάκης Αλέξανδρος

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)

Κατσαλής Γεώργιος

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)
katsalisg@gmail.com

Κλάδου Μαρία

Αρχαιολόγος MSc
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
Επιστημονική Επιτροπή Κνωσού
makladou@gmail.com

Κοντοπόδη Δανάη Ζ.

Αρχαιολόγος
Υπ. διδάκτωρ Παν/μίου Kent
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
danaedesign@gmail.com

Κόπακα Κατερίνα

Καθηγήτρια
Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
Φιλοσοφική Σχολή
Πανεπιστήμιο Κρήτης
koraka@uoc.gr

Κουσουλάκου Μαρία

Αρχαιολόγος
Υ.Ν.Μ.Τ.Ε.Κ.
mkousoulakou@culture.gr

Κουτσοφλάκης Γεώργιος

Δρ. Αρχαιολογίας
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων
geokoutsgr@yahoo.gr

Λιόλιος Ευάγγελος

ΤΕ Συντηρητής Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)
eliolios@culture.gr

Μαμαλάκη Μαρία

ΤΕ Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)
mmamalaki@culture.gr

Μανδαλάκη Στέλλα

Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη Αρχαιολογικού
Μουσείου Ηρακλείου
(πρ. Τμημ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
stmandalaki@gmail.com

Μαυράκη-Μπαλάνου Μαρία

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
kritimar@gmail.com

Μίνως Νικόλαος

Συντηρητής Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης,
Επίτιμος Διευθυντής της
Δ/σης Συντήρησης Αρχαίων
και Νεωτέρων Μνημείων
minosnick@gmail.com

Μπακοθανάση Ελένη

Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου
elenibako@gmail.com

Μπαλής Γιάννης

ΠΕ Συντηρητής Αρχαιοτήτων &
Έργων Τέχνης, ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
balis11jr@gmail.com

Μπιλμέζη Χάρη

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)
xarabilmezi@windowslive.com

Μπρεδάκη Μαρία

Αρχαιολόγος
Επίτιμη Διευθύντρια ΥΠ.ΠΟ.Α.
(Α.Ι.Κ.Σ.)

Μπροκαλάκης Γιώργος

Αρχαιολόγος
ybrokalakis@yahoo.gr

Παναγιωτόπουλος Διαμαντής

Geschäftsführender Direktor des
Instituts für Klassische Archäologie
Ruprecht-Karls-Universität
Heidelberg,
Speaker of Research Area A,
Cluster of Excellence «Asia and
Europe in a Global Context»
diamantis.panagiotoopoulos
@zaw.uni-heidelberg.de

Παπαδάκη Δέσποινα

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)

Παπαδάκη Ελένη

Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου
elenippdk@yahoo.com

Παπαδάκη Χριστίνα

Δρ. Αρχαιολογίας
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
papadakichristina@gmail.com

Παπαδόπουλος Νίκος

Laboratory of Geophysical - Satellite
Remote Sensing & Archaeo-
environment (GeoSatReseArch),
Institute for Mediterranean Studies
(I.M.S.), Foundation for Research
& Technology, Hellas (F.O.R.T.H.)
nikos@ims.forth.gr

Παχάκη Γεωργία

Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
gpahaki@gmail.com

Σακελλαρίου Δημήτρης

Δρ. Γεωλογίας
Ελληνικό Κέντρο Θαλασσιών Ερευνών
sakell@hcmr.gr

Σαπουντζάκης Αλέξανδρος

ΤΕ Συντηρητής Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
asapountzakis@culture.gr

Σαρρής Απόστολος

Laboratory of Geophysical - Satellite
Remote Sensing & Archaeo-
environment (GeoSatReseArch),
Institute for Mediterranean Studies
(I.M.S.), Foundation for Research
& Technology, Hellas (F.O.R.T.H.)
asaris@ret.forthnet.gr

Σερπετσιδάκη Ιωάννα

Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη Τμήματος
ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. αν. Διευθ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
ioanna.serpetsidaki@gmail.com

Σοφιανού Χρύσα

Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη ΕΦ.Α. Λασιθίου
(πρ. Διευθ. ΚΔ' Ε.Π.Κ.Α.)
chrsofianou@gmail.com

Σπηλιωτοπούλου Αλεξία

Αρχαιολόγος
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου
Υποψήφια δρ. Πανεπιστημίου Αθηνών
alexiaspil@gmail.com

Σπυριδάκης Μιχάλης

Περιβαλλοντολόγος
ψηφιακός χαρτογράφος
ΕΦ.Α. Ηρακλείου

(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
msfestos@gmail.com

Συγγελάκη Ελπίδα

Αρχαιολόγος
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)
esygel@yahoo.gr

Συθιακάκη Βασιλική

Δρ. Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Προϊσταμένη ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. Προϊσταμένη 13ης Ε.Β.Α.)
vsythiakaki@culture.gr

Τζιαμπάσης Κωνσταντίνος

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
prof.k.tziampasis@gmail.com

Τζιγκουνάκη Αναστασία

Αρχαιολόγος
Διευθύντρια ΕΦ.Α. Ρεθύμνου
(πρ. Διευθύντρια ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
και αν. Διευθύντρια 28ης Ε.Β.Α.)
a.tzigounaki@gmail.com

Τούρτας Αλέξανδρος

Αρχαιολόγος
Υποψήφιος δρ. Αριστοτελείου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
alextourtas@gmail.com

Τριανταφυλλίδη Ιωάννα

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)

Τσαμπανάκη Αθηνά Ε.

Αρχαιολόγος
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)
atsambanaki@yahoo.com

Τσιγωνάκη Χριστίνα

Λέκτορας Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας

Φιλοσοφική Σχολή
Πανεπιστήμιο Κρήτης
tsigonaki@uoc.gr

Τσίτσα Ευθυμία

ΤΕ Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου
efiagortsa@yahoo.com

Φανουράκης Γιώργος

ΔΕ Συντηρητής Αρχαιοτήτων &
Έργων Τέχνης, ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
gfanourakis75@gmail.com

Φανουράκης Σήφης

Αρχιτέκτων Μηχανικός
Διευθυντής Υπηρεσίας
Νεωτέρων Μνημείων και
Τεχνικών Έργων Κρήτης
ifanourakis@culture.gr

Χατζημανώλης Μανώλης

ΠΕ Συντηρητής Αρχαιοτήτων &
Έργων Τέχνης, ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
echatzimanolis@culture.gr

Χρηστάκης Κωστής Σ.

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
christakis@her.forthnet.gr

Ψαρουδάκη Αγγελική

ΤΕ Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων &
Έργων Τέχνης, ΕΦ.Α. Ηρακλείου
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
apsaroudaki@culture.gr

Ψωμιάδης Δαβίδ

CEREGE UMR 7330

Anzalone Rosario Maria

Archaeologist
Member of the Archaeological
Mission of the University
of Palermo at Gortyn
rosarioanzalone81@gmail.com

Arndt Robert C.

Archaeologist, lic. phil.
Swiss School for Archaeology
in Greece
robiarndt@yahoo.de

Baldini Isabella

Associate Professor of Christian
and Medieval Archaeology
University of Bologna «Alma Mater»
isabella.baldini@unibo.it

Barbapiccola Chiara

PhD Student
University of Bologna «Alma Mater»
chiara.barbapiccola
@studio.unibo.it

Belgiovine Elena

Archaeologist
Archeosfera s.r.l.s.
elena.belgiovine@gmail.com

Bertelli Anna

Postgraduate Student, S.A.I.A.
anna.bertelli@gmail.com

Betto Andrea

ArcSAT snc – Padova
andrea.betto@arcsat.it

Biondi Giacomo

Researcher
IBAM - CNR
g.biondi@ibam.cnr.it

Bonetto Jacopo

Archeologia greca e romana
Università di Padova
Dipartimento dei Beni Culturali
jacopo.bonetto@unipd.it

Caliò Luigi Maria

Visitor Professor of Classical
Archaeology, Faculty
of Architecture,
Politecnico of Bari
luigicalio@libero.it

Cantoro Gianluca

Laboratory of Geophysical - Satellite
Remote Sensing & Archaeo-
environment (GeoSatReseArch),
Institute for Mediterranean Studies
(I.M.S.), Foundation for Research
& Technology, Hellas (F.O.R.T.H.)
gianluca.cantoro@gmail.com

Capuzzo Daniele

Archaeologist
Archeosfera s.r.l.s.
daniele.capuzzo@gmail.com

Carinci Filippo

Prof. Università di Venezia
arfilm@unive.it

Casali Veronica

PhD Student
University of San Marino
vero.casali@live.it

Colla Martina

Postgraduate Student
Università degli Studi di Padova
colla.martina@libero.it

Colleu Maxime

PhD student
Paris I Panthéon-Sorbonne
maxime_colleu@hotmail.com

Costa Stefano

PhD Student
Archaeology and Art History
Department, University of Siena
steko@iosa.it

Déderix Sylviane

Research Fellow of the F.R.S.-FNRS,
Aegean Interdisciplinary Studies
(AegIS) Research Group, Institut des
Civilisations, Arts et Lettres (INCAL),
UCLouvain, Belgium.
Laboratory of Geophysical - Satellite
Remote Sensing & Archaeo-
environment (GeoSatReseArch),
Institute for Mediterranean Studies
(I.M.S.), Foundation for Research
& Technology, Hellas (F.O.R.T.H.)
sylviane.dederix@uclouvain.be

Devolder Maud

Archaeologist, Dr.
Humboldt Research Fellow
(Topoi-FU Berlin)
Chercheuse associée AEGIS -
UC Louvain
[https://topoi.academia.edu/
MaudDevolder](https://topoi.academia.edu/MaudDevolder)

Donadei Silvia

Archaeologist
Scuola di specializzazione
University of Lecce
silviadonadei@hotmail.it

Evely Doniert

Archaeologist
doniertevely@yahoo.com

Foley Brendan

Archaeologist, Dr.
Woods Hole Oceanographic Institute
bfoley@whoi.edu

Frontori Ilaria

Archaeologist

Università degli Studi di Milano
ilaf83@yahoo.it

Gasse Françoise
CEREGE, UMR 7330
https://www.cerege.fr/

Ghilardi Matthieu
CEREGE UMR 7330
ghilardi@cerege.fr

Giatti Chiara
Archaeologist - PhD Student
University of Rome «La Sapienza»
chiara.giatti@fastwebnet.it

Giorgi Elisabetta
Dr., University of Siena
Dipartimento di Scienze Storiche
e dei Beni Culturali
giorgi.elisabetta@gmail.com

Greco Alessandro
Faculty Member of Aegean
Civilization of the Department
of Studi Greco-latini, italiani
e scenico musicali
University of Rome «Sapienza»
a.greco@uniroma1.it

Haskell Halford W.
Professor of Classics
Southwestern University
haskell@southwestern.edu

†**La Rosa Vincenzo**
Prof. emeritus
Univerità degli Studi di Catania

Lambrugo Claudia
University of Milan
Department of Cultural
and Environmental Heritage
Archaeology Division
claudia.lambrugo@unimi.it

Lippolis Enzo
Professor of Classical Archaeology
University of Rome «Sapienza»
enzo.lippolis@uniroma1.it

Longo Fausto
Professor of Greek and Roman
Archaeology at the University of
Salerno, Member of the Italian
Archaeological School in Athens
flongo@unisa.it

Marsili Giulia
Post-doc researcher
University of Bologna «Alma Mater»
giulia.marsili2@unibo.it

Massara Daniela
Archaeologist
Università degli Studi di Milano
daniela.massara@gmail.com

Mecozzi Pietro
Archaeologist
Università degli Studi di Milano
mecowski@hotmail.com

Militello Pietro
Prof., Università di Catania
milipi@unict.it

Orlandi Lucia
PhD student
University of Bologna «Alma Mater»
luciamaria.orlandi3@unibo.it

Pautasso Antonella
Researcher
Consiglio Nazionale delle Ricerche,
Istituto per i Beni Archeologici
e Monumentali, Catania
a.pautasso@ibam.cnr.it

Pellacchia Debora
PhD student

University of Bologna «Alma Mater»
debor2783@gmail.com

Perna Roberto

Prof., Dipartimento di Studi
umanistici - lingue, mediazione,
storia, lettere, filosofia
University of Macerata
roberto.perna@unimc.it

Ricciardi Maria

Architect
Scuola Archeologica Italiana di Atene
mariolinaricciardi@alice.it

Rizza Salvatore

Researcher
Consiglio Nazionale delle Ricerche,
Istituto per i Beni Archeologici
e Monumentali, Catania
s.rizza@ibam.cnr.it

Rossi Amedeo

Archaeologist
University of Salerno
Italian School of Archaeology
Phaistos Project –
Greek-Italian Mission
arossi@unisa.it

Santaniello Emanuela

Archaeologist

Soprintendenza Speciale
per Pompei, Ercolano e Stabia
Ufficio Scavi di Ercolano
Phaistos Project - Scuola
Archeologica Italiana di Atene
emanuela.santaniello@
beniculturali.it

Sassu Rita

Department Member
Dipartimento di Scienze dell'Antichità
«La Sapienza» University of Rome

Todaro Simona

Archaeologist
Phaistos Project, Italian
Archaeological School in Athens
and University of Catania
svtodaro@unict.it

Triolo Elisa

Archaeologist
PhD Candidate
Università Roma 2
elisatriolo@gmail.com

Zanini Enrico

Professor of Late Antique
and Byzantine Archaeology
University of Siena
enrico.zanini@unisi.it

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ – ABBREVIATIONS

1. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΣΕΙΡΕΣ - ΛΕΞΙΚΑ JOURNALS - SERIES - DICTIONARIES

<i>AAA</i>	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
<i>ΑΔ (AD)</i>	Αρχαιολογικόν Δελτίον
<i>ΑΕ</i>	Αρχαιολογική Εφημερίς
<i>ΑΕΜΘ</i>	Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη
<i>ΔΧΑΕ</i>	Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας
<i>ΕΕΒΣ</i>	Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών
<i>ΕΕΚΣ</i>	Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών
<i>Έργον</i>	Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
<i>ΚρητΧρον</i>	Κρητικά Χρονικά
<i>NXK</i>	Νέα Χριστιανική Κρήτη
<i>ΠΑΕ</i>	Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
<i>AA</i>	Archäologischer Anzeiger
<i>AEA</i>	Aegean Archaeology
<i>AJA</i>	American Journal of Archaeology
<i>AJS</i>	American Journal of Science
<i>AntTard</i>	Antiquité Tardive
<i>AR</i>	Archaeological Reports
<i>ASAtene</i>	Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente
<i>BAMK</i>	Beiträge zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes
<i>BAR-IS</i>	British Archaeological Reports - International Series
<i>BCH</i>	Bulletin de Correspondence Hellénique
<i>BdA</i>	Bollettino d'Arte
<i>BICS</i>	Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London
<i>BSA</i>	Annual of the British School at Athens
<i>CAJ</i>	Cambridge Archaeological Journal
<i>DOP</i>	Dumbarton Oaks Papers
<i>GJI</i>	Geophysical Journal International
<i>JAS</i>	Journal of Archaeological Science
<i>JdI</i>	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts
<i>JEA</i>	Journal of Egyptian Archaeology
<i>JFA</i>	Journal of Field Archaeology
<i>JHS</i>	Journal of Hellenic Studies
<i>JMA</i>	Journal of Mediterranean Archaeology

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ – ABBREVIATIONS

<i>JSAH</i>	Journal of the Society of Architectural Historians
LAA	Late Antique Archaeology
LANX	Rivista della Scuola di Specializzazione in Archeologia – Università degli Studi di Milano
<i>Minos</i>	Minos, Revista de filología egea
<i>MonAnt</i>	Monumenti Antichi
RA	Revue Archéologique
<i>RendLinc</i>	Atti dell'Accademia Nazionale dei Lincei. Rendiconti
SkrAth	Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen (Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae)
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum
SIMA	Studies in Mediterranean Archaeology
SMEA	Studi Micenei ed Egeo-Anatolici
SMAG	Studi e materiali di archeologia greca

2. ΣΥΝΕΔΡΙΑ – CONFERENCES

ΑΕΚ, 1 :

Μ. Ανδριανάκης & Ι. Τζαχίλη (επιμ.), 2010. *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 1. Πρακτικά της 1ης Συνάντησης. Ρέθυμνο, 28-30 Νοεμβρίου 2008*. Πανεπιστήμιο Κρήτης - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας & ΥΠ.ΠΟ.Τ. - 28η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης.

ΑΕΚ, 2 :

Μ. Ανδριανάκης, Π. Βαρθαλίτου & Ι. Τζαχίλη (επιμ.), 2012. *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 2. Πρακτικά της 2ης Συνάντησης. Ρέθυμνο, 26-28 Νοεμβρίου 2010*. Πανεπιστήμιο Κρήτης - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΥΠ.ΠΟ.Τ. - 28η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων & Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κρητολογικών Σπουδών. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης.

ΑΕΚ, 3, τόμ. Β' = ΑΕΚ, 3, vol. Β :

Π. Καραναστάση, Α. Τζιγκουνάκη & Χ. Τσιγωνάκη (επιμ.), 2015. *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 3. Πρακτικά της 3ης Συνάντησης. Ρέθυμνο, 5-8 Δεκεμβρίου 2013*. Πανεπιστήμιο Κρήτης - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας & ΥΠ.ΠΟ.Α. - Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου. Τόμος Β': *Χανιά - Ρέθυμνο - Λασιθί*. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης & Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου.

Β' Κρητολογικό :

Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά 1966. Εν Αθήναις: Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», 1968-1969.

Γ' Κρητολογικό :

Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο 1971. Αθήνα: Υπουργείον Πολιτισμού και Επιστημών, 1973-1975.

Ε' Κρητολογικό :

Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Άγιος Νικόλαος, 25 Σεπτεμβρίου - 1 Οκτωβρίου 1981. Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 1985.

ΣΤ' Κρητολογικό :

Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά, 1986. Χανιά: Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», 1990-1991.

Z' Κρητολογικό = 7th Cretological Congress :

Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο 1991. Ρέθυμνο: Δήμος Ρεθύμνης, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, Ιερά Μητρόπολις Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου, 1995 [= *NXK*, τχ. 11-14] = *Proceedings of the 7th International Cretological Congress, Rethymnon 1991*. Rethymnon: Municipality of Rethymnon, Association on Historical and Folklore Studies in Rethymnon, Holy Metropolis of Rethymnon and Avlopotamos, 1995.

Η' Κρητολογικό = 8th Cretological Congress :

Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο, 9-14 Σεπτεμβρίου 1996. Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 2000 = *Proceedings of the 8th International Cretological Congress, Heraklion, 9-14 September 1996*. Heraklion: Society of Cretan Historical Studies, 2000.

Θ' Κρητολογικό = 9th Cretological Congress :

Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ελούντα, 1-6 Οκτωβρίου 2001. Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 2004-2006 = *Proceedings of the 9th International Cretological Congress, Elounda, 1-6 October 2001*. Heraklion: Society of Cretan Historical Studies, 2004-2006.

Ι' Κρητολογικό = 10th Cretological Congress :

Πεπραγμένα του Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά, 1-8 Οκτωβρίου 2006. Χανιά: Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», 2010-2011 = *Proceedings of the 10th International Cretological Congress, Chania, 1-8 October 2006*. Chania: "Chrysostomos" Literary Society, 2010-2011.

ΙΑ' Κρητολογικό = 11th Cretological Congress :

Πεπραγμένα του ΙΑ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο, 21-27 Οκτωβρίου 2011. Ρέθυμνο: Ιστορική Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, υπό έκδοση = *Proceedings of the 11th International Cretological Congress, Rethymnon, 21-27 October 2011*. Rethymnon: Association on Historical & Folklore Studies in Rethymnon, forthcoming.

Ο Μυλοπόταμος από την Αρχαιότητα ως Σήμερα :

Ε. Γαβριλάκη & Γ. Ζ. Τζιφόπουλος (επιμ.), *Ο Μυλοπόταμος από την Αρχαιότητα ως Σήμερα. Περιβάλλον, Αρχαιολογία, Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνιολογία, Πάνορμο, 24-30 Οκτωβρίου 2003. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου*. Τόμ. Ι: *Εγκύκλιοι, συμμετέχοντες, περιλήψεις, βιβλιογραφία*. Τόμ. ΙΙ: *Αρχαίοι Χρόνοι*. Τόμ. ΙΙΙ: *Αρχαίοι Χρόνοι, Ιδαίο Άντρο*. Τόμ. ΙV: *Ελεύθερα, Αξός*. Τόμ. V: *Βυζαντινοί Χρόνοι*. Τόμ. VI: *Βενετοκρατία, Τουρκοκρατία*. Τόμ. VII: *Νεότεροι Χρόνοι: Περιβάλλον, Ιστορία, Κοινωνιολογία*. Τόμ. VIII: *Νεότεροι Χρόνοι: Λαϊκός Πολιτισμός*. [Τόμ. ΙX:] *Αρχαίοι και Βυζαντινοί χρόνοι*. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 2006.

Ariadne's Threads :

A. L. D'Agata, J. Moody & E. Williams (eds), 2005. *Ariadne's Threads: Connections between Crete and the Greek Mainland in Late Minoan III (LM IIIA2 to LM IIIC). Proceedings of the International Workshop held at Athens (Scuola Archeologica Italiana, 5-6 April 2003)*. Tripodes 3. Atene: Scuola Archeologica Italiana di Atene.

Creta romana e protobizantina :

M. Livadioti & I. Simiakaki (a cura di), 2004. *Creta romana e protobizantina: atti del congresso internazionale. Iraklion, 23-30 settembre 2000*. Padova: Bottega d'Erasmus.

Identità, etnicità :

G. Rizza (ed.), 2011. *Identità culturale, etnicità, processi di trasformazione a Creta fra Dark Age e Arcaismo. Atti del Convegno di Studi "Per i cento anni dello scavo di Priniàs 1906-2006", Atene, 9-12 novembre 2006*. SMAG, 10. Catania: Consiglio Nazionale delle Ricerche, Istituto per i Beni Archeologici e Monumentali sede di Catania & Università delli Studi di Catania, Centro di Archeologia Cretese.

Intermezzo :

C. F. Macdonald & C. Knappett (επιμ.), 2013. *Intermezzo. Intermediacy and Regeneration in Middle Minoan III Palatial Crete*. BSA Studies 21. London: British School at Athens.

The Function of the "Minoan villa" :

R. Hägg (ed.), 1997. *The function of the "Minoan villa": proceedings of the eighth international symposium at the Swedish Institute at Athens, 6-8 June 1992*. SkrAth Series in 4°, 46. Stockholm: Svenska Institutet i Athen; Jonsered. Sweden: Distributor, Paul Åströms förlag.

Kreta in der geometrischen und archaischen Zeit :

W. D. Niemeier, O. Pilz & I. Kaiser (Hrsg.), *Kreta in der geometrischen und archaischen Zeit: Akten des Internationalen Kolloquiums am Deutschen*

Archäologischen Institut, Abteilung Athen, 27.-29. Januar 2006. Athenaia 2. München: Hirmer Verlag.

LM IB Pottery, Relative Chronology and Regional Differences :

T. M. Brogan & E. Hallager (eds), 2011. *LM IB pottery, relative chronology and regional differences: Acts of a workshop held at the Danish Institute at Athens in collaboration with the INSTAP Study Center for East Crete, 27-29 June 2007.* Monographs of the Danish Institute at Athens 11, 1-2. Athens: Danish Institute at Athens.

LRCW 2 :

M. Bonifay & J.-C. Trégliat (eds), 2007. *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry, I-II.* BAR-IS 1662. Oxford: Archaeopress.

LRCW 3 :

S. Menchelli, S. Santoro, M. Pasquinucci & G. Guiducci (eds), 2010. *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry. Comparison between Western and Eastern Mediterranean, I-II.* BAR-IS 2185. Oxford: Archaeopress.

LRCW 4 :

N. Poulou-Papadimitriou, E. Nodarou & V. Kilikoglou (eds), 2014. *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry. The Mediterranean: a market without frontiers, I-II.* BAR-IS 2616. Oxford: Archaeopress.

3. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ – EXHIBITION CATALOGUE

Ελεύθερνα: Πόλη – Ακρόπολη – Νεκρόπολη

= *Eleutherna: Polis, Acropolis, Necropolis :*

N. Χρ. Σταμπολίδης (επιμ.), 2004. *Ελεύθερνα. Πόλη – Ακρόπολη – Νεκρόπολη. Κατάλογος Έκθεσης στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης του Ιδρύματος Ν. Π. Γουλανδρή, Μέγαρο Σταθάτου.* Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α. – Πανεπιστήμιο Κρήτης – Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης = N. Chr. Stampolidis (ed.), 2004 [translated by A. Doumas]. *Eleutherna: Polis, Acropolis, Necropolis.* Athens: Museum of Cycladic Art.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

REGIONAL UNIT OF HERAKLION

ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΝΟΤΙΟ ΚΤΗΡΙΟ
ΤΗΣ ΣΥΝΟΙΚΙΑΣ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΟΙΚΙΩΝ ΤΗΣ ΓΟΡΤΥΝΑΣ*

ROBERTO PERNA

Στο πλαίσιο της συμφωνίας με την Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών, πραγματοποιήθηκαν από το 2007 έως το 2013 τρεις αποστολές ανασκαφής και ισόριθμες μελέτες. Η προσοχή του Πανεπιστημίου της Macerata στη Γόρτυνα επικεντρώθηκε ιδιαίτερα στην ανασκαφή της ζώνης του Νοτίου Κτηρίου (εικ. 1) (Fabrini 2009, 20-27· Fabrini & Perna 2009, 121-124· Perna 2010, 915-922) της Συνοικίας των Βυζαντινών Οικιών (Di Vita 1984, 220-254· 1985, 353-362· 1986-1987, 475-495· 1988-1989, 448-450· 1990-1991, 477-480 και 1991, 169-183), συνεχίζοντας τις εργασίες που ξεκίνησε ο αείμνηστος δάσκαλος και διευθυντής της Σχολής, καθηγητής A. Di Vita, που προσφάτως απεβίωσε παραδίδοντας σε όλη την επιστημονική κοινότητα μια ολοκληρωμένη και αναμιφισβήτητη σύνθεση για την ιστορία της πόλης (Di Vita 2010).

Το Νότιο Κτήριο γεινιάζει με μια σημαντική διασταύρωση, ανάμεσα στη Δυτική Οδό και το δίκτυο που προσεγγίζει νότια το Πραιτώριο, ζώνη που προγενέστερα είχε θεωρηθεί ελεύθερη (Di Vita 2010, 163-171).

Για να καθοριστούν το τοπογραφικό πλαίσιο και η σχέση με την εξέλιξη της γειτονικής Συνοικίας των Βυζαντινών Οικιών, η ανασκαφική έρευνα επικεντρώθηκε στον Βόρειο Διάδρομο διαχωρισμού σε σχέση με τη Συνοικία, καθώς και στην περιοχή δυτικά του Νοτίου Κτηρίου.

Ανάμεσα στα σημαντικότερα αποτελέσματα των ερευνών ήταν η αποκάλυψη ότι η κατασκευή του Νοτίου Κτηρίου ήταν μεταγενέστερη, καθώς διαδέχτηκε μια άλλη κατασκευή μνημειακού πιθανώς χαρακτήρα. Στο δωμάτιο 59, σε μία τομή 2 x 2 μ., η οποία διανοίχθηκε σε ένα κενό του δαπέδου, ήρθε στο φως τμήμα ενός προγενέστερου τοίχου (εικ. 2) με κατεύθυνση Ανατολή-Δύση, που είχε κατεδαφιστεί για την οικοδόμηση του Νοτίου Κτηρίου. Από τις στρωματογραφικές ομάδες που σχετίζονται με τον τοίχο προέρχονται, μεταξύ άλλων, ένα κείλος λεπτής ερυθροβαφούς κεραμικής (αρ. 1500.1) και ένα ακέραιο λυχνάρι (αρ. 999.2, εικ. 3), βάσει των οποίων η κατασκευή φαίνεται ότι μπορεί να τοποθετηθεί τουλάχιστον ανάμεσα στον 2ο και τον 3ο αι. μ.Χ.

Επιβεβαιώνεται λοιπόν ότι το Νότιο Κτήριο κτίζεται επάνω σε αρχαιότερες κατασκευές και βλέπει, με μια πρόσοψη κατασκευασμένη από μεγάλες ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους, στη Δυτική Οδό. Το μνημείο μπορεί να θεωρηθεί δημόσιο, ως προς τις διαστάσεις και την ιδιαίτερη κάτοψη, αλλά και λόγω της τοπογραφικής του θέσης και της επιμελημένης κατασκευής του. Το κατώφλι της μνημειακής εισόδου αποτελείται από ένα μεγάλο μαρμάρινο γείσο σε δεύτερη χρήση και οδηγεί σε προθάλαμο (52a και 52b), από όπου ξεκινά η διάρθρωση των χώρων, συμμετρικά σε σχέση με ένα ευρύ κεντρικό δωμάτιο (53). Στις άκρες του προθα-

* Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στην Ιλαρία Συμιακάκη και την Άννα Κούρτη.

Εικ. 1: Κάτοψη του Νοτίου Κτηρίου πλησίον της Βυζαντινής Συνοικίας της Γόρτυνας.

λάμιου, στις στενές πλευρές, διαρθρώνονται δύο μικρά τετράγωνα δωμάτια (52 και 59). Απέναντι, προς τα δυτικά, δύο μεγάλες αίθουσες, η μία απέναντι στην άλλη (51 και 58), πλαισιώνουν και οδηγούν στην κεντρική αίθουσα.

Το κτήριο αναπτυσσόταν με πρόσοψη στη Δυτική Οδό, εκτός από την περιοχή που καταλάμβαναν οι χώροι που έχουν περιγραφεί: προς βόρεια η πρόσοψη επιμηκύνεται κλείνοντας τη θέα προς τον δρόμο, μια περιοχή πιθανόν ανοικτή που συνδέεται με το τέμενος του ναού του Απόλλωνα, ένα είδος αυλής, κήπου με δάπεδο από πατημένο χώμα.

Κατά μήκος της βόρειας και της νότιας πλευράς του κεντρικού χώρου (53) οι τοίχοι είχαν κόγχες.

Η στρωματογραφική έρευνα επικεντρώθηκε στο δωμάτιο 53 και στα δωμάτια 59, 52b, καθώς και στο 50, το οποίο ανασκάφηκε μόνον εν μέρει.

Στο εσωτερικό, η στρωματογραφική ανασκαφή των επιχώσεων, ύψους περίπου 2 μ., μας επέτρεψε να φτάσουμε σε διάφορα σημεία στο επίπεδο στο οποίο

Εικ. 2 : Νότιο Κτήριο πλησίον της Βυζαντινής Συνοικίας της Γόρτυνας: ο υστερορωμαϊκός τοίχος.

Εικ. 3 : Λύχνος με φύλλο κισσού από τη Γόρτυνα.

θεμελιώνονται οι περιμετρικοί τοίχοι από ογκολίθους ασβεστόλιθου, γενικώς σε δεύτερη χρήση. Επάνω σε αυτό τοποθετήθηκε η προετοιμασία ενός δαπέδου με ορθογώνιες πλάκες ασβεστόλιθου. Στο δωμάτιο 52b, όπου διατηρείται το δάπεδο στο σύνολό του, σώζεται μια *tabula lusoria*, που χαρακτήριζε όταν πια δεν βρισκόταν στην αρχική της θέση.

Το λιγιστό υλικό που σχετίζεται με τη φάση κατασκευής έδωσε ως όριο *post quem* τις τελευταίες δεκαετίες του 4ου αι. μ.Χ., σύμφωνα με τα τεχνικά χαρακτηριστικά καλής ποιότητας των περιμετρικών τοίχων και με τα αποτελέσματα της εξέτασης με C¹⁴ δειγμάτων των απανθρακωμένων δοκών που είχαν χρησιμοποιηθεί για τη στέγαση (Fabrini 2009, 21· Fabrini & Perna 2009, 122).

Σε μια δεύτερη φάση προστίθεται στον χώρο που πριν ήταν ανοικτός και σε σχέση με τη Δυτική Οδό, το δωμάτιο 50, το οποίο καταλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος της ανοικτής αυλής. Δεν μπορούμε να αποκλείσουμε ότι με τη γέννηση της Συνοικίας των Βυζαντινών Οικιών ο προηγούμενος ανοικτός χώρος, του οποίου μειώνονται οι διαστάσεις, κάνει την αρχική του χρήση φιλοξενώντας πιθανώς για την αποθήκευση γεωργικών προϊόντων.

Σε μια περίοδο, από ό,τι φαίνεται μετά τον σεισμό του 618-620 μ.Χ. (Di Vita 1979-1980, 435-440 και Di Vita 1996, 45-50), η ανασκαφή επέτρεψε να εντοπίσουμε τη δεύτερη χρήση του κεντρικού χώρου. Όντας πια ένα είδος υπαίθριας αυλής (εικ. 4), φιλοξενεί μια γούρνα κρήνης ως ποτίστρα, ένα μικρό παχνί και μια ξύλινη στέγη (Fabrini 2009, 21-22· Fabrini & Perna 2009, 122).

Εικ. 4 : Το δωμάτιο 53 του Νοτίου Κτηρίου πλησίον της Βυζαντινής Συνοικίας της Γόρτυνας.

Το καταστροφικό γεγονός τεκμηριώνεται και στον Βόρειο και τον Δυτικό Διάδρομο, οι οποίοι χάνουν τη λειτουργία διάβασης ανάμεσα στη Δυτική Οδό και τη Συνοικία του Πυθίου: εδώ τα αρχαία επίπεδα επιφανείας, από κόμα και χαλίκι, καταλήφθηκαν από κιβωτιόσχημο τάφο (T1, εικ. 5), η τυπολογία του οποίου βρίσκεται παράλληλα στη Γόρτυνα του 6ου-7ου αι. μ.Χ. (Di Vita 2010, 349). Ο ίδιος ο τάφος εμφανίζεται να έχει επαναχρησιμοποιηθεί, πιθανώς την περίοδο ανάμεσα στο 618 και το 670. Έπειτα από την καταστροφή της στέγας από ασβεστόλιθο και την αφαίρεση μιας από τις καλυπτήριες πλάκες πρώτα και της όχι ολοκληρωτικής αφαίρεσης των οστών, ενταφιάστηκαν δύο ενήλικες (A1 και A2) και ένα βρέφος (B2).

Προγενέστερα, δίπλα και ανατολικά του Νοτίου Κτηρίου, τεκμηριώνεται η οικοδόμηση δύο τουλάχιστον χώρων (δωμάτια 47 και 47a) σχετιζόμενων ίσως με δραστηριότητες βιοτεχνικές ή εργαστηρίων (εικ. 6), τα οποία, ακουμπώντας επάνω στο ίδιο το κτήριο, καταλαμβάνουν μεγάλο τμήμα αυτού του ανοικτού χώρου. Το αρχαιότερο δάπεδο των χώρων (US 1014) αποτελείται από ένα παχύ στρώμα ασβέστη, κάτω από το οποίο εντοπίστηκε επίπεδο (US 1016), που ανάγεται τουλάχιστον στον 7ο αι. μ.Χ.

Σε μια επόμενη φάση, που τοποθετούμε στον 7ο αι. μ.Χ., χωρίς να μπορούμε να πούμε πριν ή μετά τον σεισμό του 670, στο εσωτερικό των δωματίων 47a και 47b ανυψώνεται το δάπεδο (US 921) αποτελούμενο από κόμα και πολλά θραύσματα οπτοπλίνθων. Αυτό σχετίζεται με μια τακτοποίηση της εξωτερικής ζώνης του Βορείου Διαδρόμου, από τον οποίο προέρχονται μεταξύ άλλων κεραμική LRC, η φόρμα Hayes 10C (αρ. 921.13,58) που χρονολογείται στο πρώτο μισό του 7ου αι. μ.Χ., και ύστεροι αιγαιακοί αμφορείς που χρονολογούνται μεταξύ του 7ου και 8ου αι. μ.Χ. Η ανύψωση πραγματοποιήθηκε από ένα ευρύ και παχύ συμπαγές στρώμα από κόμα πλούσιο σε όστρακα (US 1018). Από αυτό προέρχονται κεραμική LRC Hayes 10C (αρ. 1018.2, 7, 9), αφρικανική κεραμική (A.R.S.W.) παραγωγής D, η φόρμα Hayes 106 και 99 (αρ. 1018.14, 11), που χρονολούνται στον 7ο αι. μ.Χ., αμφορείς TRC10, Eglof (αρ. 1018.226, 221) και αιγαιακοί, που τοποθετούνται μεταξύ του 7ου και 8ου αι. μ.Χ., καθώς και πολυάριθμα γυάλινα θραύσματα (λυχνάρια και κύλικα). Αυτά τα τελευταία, αν και χρονολογούνται

Εικ. 5 : Βυζαντινή ταφή στον διάδρομο βόρεια του Νοτίου Κτηρίου πλησίον της Βυζαντινής Συνοικίας της Γόρτυνας.

Εικ. 6 : Δωμάτια 47 και 47a που είναι σ' επαφή με το Νότιο Κτήριο πλησίον της Βυζαντινής Συνοικίας της Γόρτυνας.

από τα τέλη του 4ου αι., στη Γόρτυνα απαντούν συχνά σε σύνολα του 7ου και 8ου αι. μ.Χ., και στο Πραιτώριο και στο Ωδείο. Όσον αφορά στις ίδιες τις γυάλινες παραγωγές, από σύνολα μαζί με υλικό που εντάσσεται στον 8ο αι. μ.Χ., απαντούν καντήλες με καλυκόσχημο σώμα με κομβίο από συμπαγές γυαλί στον πυθμένα (Uboldi III.1), σε χρήση ήδη από τον 5ο αι. μ.Χ.

Στην υπόλοιπη εξωτερική ζώνη δυτικά, επάνω από μια περιοχική επεξεργασίας ασβέστη (US 1047), οικοδομείται ένας τοίχος (US 1059) που μεταμορφώνει τη ζώνη δυτικά του Νοτίου Κτηρίου πιθανώς σε διάδρομο, στεγασμένο και πλακοστρωμένο, και τη ζώνη του Βορείου Διαδρόμου που απομένει σε χώρο πάντα εξωτερικό με δάπεδο από πατημένο χώμα (UUSS 1052 και 1061).

Η παρουσία ταφών, βιοτεχνικών δραστηριοτήτων ή εργαστηρίων και η νέα επαναστακτοποίηση του συστήματος διανομής του νερού αποτελούν σίγουρα σημάδι της έναρξης μιας συνολικής εγκατάλειψης, αλλά αυτή τη φορά τα ερείπια εξαλείφονται και δεν ισοπεδώνονται.

Όσον αφορά στην τελική καταστροφή του Νοτίου Κτηρίου, αυτή μαρτυρείται στα κατώτερα επίπεδα μιας απόθεσης με στάχτη και κομμάτια απανθρακωμένων δοκών (που σχετίζονται με το μικρό στέγαστρο) και ερυθρωπού αργιλώδους χώματος. Επάνω από αυτά εντοπίστηκαν επικώσεις ικανού πάχους της κατάρρευσης με πολλούς τετραγωνισμένους λίθους, που σχετίζονται με την τοικοδομή, μεγάλα βότσαλα και ασβέστη από τον οποίο προέρχονται μεταξύ άλλων ύστεροι αιγαιακοί αμφορείς (αρ. 975.22-25) που χρονολογούνται μεταξύ 7ου και 8ου αι. μ.Χ., γραπτή βυζαντινή κεραμική (αρ. 975.1-7) που φτάνει μέχρι τον 9ο αι. μ.Χ., αφρικανική κεραμική (A.R.S.W.) (αρ. 1200.6), η φόρμα Hayes 109B, και ύστερη κυπριακή παραγωγή 9B, 9C (αρ. 1200.11,12), που χρονολογούνται στα τέλη του 7ου αι., και πολυάριθμα μικρά θραύσματα κεραμίδων και καλυπτήρων. Η αποσπασματικότητά τους και η διαθρωμένη τυπολογία (που μπορεί να αναχθεί σε καλυπτήρες του τύπου Gortina VI αρ. 880, Gortina 1 290 και 292b, σε κεραμίδες του τύπου Gortina I 286 και 287 και σε καλυπτήρες τύπου Gortina I 289), το γεγονός ότι στην κατάρρευση εντοπίστηκαν πολυάριθμα αρχιτεκτονικά σπαράγματα προερχόμενα όπως φαίνεται από διαφορετικά κτήρια, η παρουσία τράπεζας που μπορεί να ανασυντεθεί μερικώς από τα θραύσματα που είναι διάσπαρτα στα διάφορα επίπεδα της επικωμάτωσης, και ως εκ τούτου σαφώς όχι στην αρχική της θέση, θα μπορούσαν να δηλώνουν ότι οι χώροι είχαν χρησιμοποιηθεί για την εναπόθεση του φερτού υλικού από μια γειτονική ζώνη μετά το καταστροφικό γεγονός, σημάδι ότι τη συγκεκριμένη στιγμή τα μπάζα ισοπεδώνονται πλέον.

Ανάμεσα στο κεραμικό υλικό που βρέθηκε σε αυτά τα στρώματα αναφέρουμε μια σημαντική ποσότητα βυζαντινής γραπτής κεραμικής, υλικό που παραγόταν στη Γόρτυνα ξεκινώντας από τα τέλη του 6ου / αρχές του 7ου αι. μ.Χ., μέχρι τα τέλη του 8ου αι. Λίγα είναι τα σχήματα που μπορούν να ανασυντεθούν, ανάμεσα στα οποία όστρακα που μπορούν να συσχετιστούν με το τροπιδωτό κύπελλο Vitale IIΑ, τύπος 1, που στη Γόρτυνα εμφανίζεται στη φάση του ώριμου 7ου αι. συνεχίζοντας μετά το 670 μ.Χ. και μάλλον μέχρι την τελευταία εγκατάλειψη της πόλης. Υπάρχουν και βυζαντινοί λύκνοι με πεπλατυσμένο σώμα και γυάλινες κύλικες.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η παρουσία στα ίδια στρώματα αμφορέων του ύστερου τύπου, που δείχνει την οικονομική και εμπορική ζωτικότητα ακόμη και εκείνη την περίοδο: Keay 34 και σπαθεία μικρών και μεγάλων διαστάσεων, αμφορείς Saraçhane 38 και LR1 και 4 (ανατολικής, αιγαιακής και συρο-παλαιστινιακής παραγωγής), καθώς και τοπικοί μικροί αμφορείς TRC7 (Fabrini & Perna 2009, 122-123).

Γενικά, τα ανασκαφικά στοιχεία μας επιτρέπουν να συνδέσουμε υποθετικώς την καταστροφή των ερευνημένων χώρων με τον σεισμό του 670, χωρίς να μπορούμε να αποκλείσουμε, δεδομένης της κλειστής στρωματογραφικής ακολουθίας, ότι το καταστροφικό γεγονός είχε συμβεί και στις αρχές του 8ου αι. μ.Χ. Η ανασκαφή φαίνεται πάντως να τεκμηριώνει μια επαναδιοργάνωση της πόλης, με την αποσυναρμολόγηση και την επαναχρησιμοποίηση των υλικών.

Μετά την καταστροφή και την επακόλουθη επιχωμάτωση, το Κτήριο –έχοντας πλέον χάσει εδώ και καιρό τη δημόσια λειτουργία του– διασπάται σε περισσότερες κατοικίες με ένα ή δύο δωμάτια η καθεμιά. Κτίστηκαν και κάποια τοιχάρια, που χωρίζουν τους μεγάλους χώρους (UUSS 918, 636, 954) και φράχτηκαν κάποιες θύρες γύρω από το κεντρικό δωμάτιο. Για τις εργασίες αυτές χρησιμοποιήθηκε οικοδομικό υλικό σε δεύτερη χρήση, όπως κάποια αρχιτεκτονικά μέλη που προέρχονται από τα κυριότερα μνημεία της ρωμαϊκής εποχής σε γειτονικές ζώνες, τα οποία γίνονται χώροι προσπορισμού οικοδομικού υλικού.

Από τις στρωματογραφίες που συνδέονται με αυτές τις φάσεις χρήσης ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ένα μικρό χειροποίητο δοχείο, χωρίς χρήση τροχού, κλειστού σχήματος (αριθ. 930,13, εικ. 7, 8), που μπορεί να ανασυντεθεί μερικώς. Από μορφολογική άποψη παρουσιάζει σαφή συνάφεια με ντόπιες παραγωγές κεραμικής χρηστικής ή μαγειρικά –ιδιαίτερα κλειστά δοχεία του τύπου BIII.1/4, γνωστού από τα υστερότερα επίπεδα της ανασκαφής του Πραιτωρίου (Perna & Albertocchi 2001, 414-416, 491· Martin 1997, 346-365)– σε σχέση με τις οποίες παρατηρείται η παρουσία της λαβής, χαρακτηριστικό που λείπει συνήθως στις παραγωγές χωρίς επάλειψη που χρονολογούνται ήδη από τον 10ο αι. μ.Χ. έξω από τη Γόρτυνα. Δεν μπορούμε να μην παρατηρήσουμε την απόλυτη έλλειψη σχετικών παραλλήλων του πηλού που είναι εξαιρετικά πορώδης, εύθρυπτος και με κακή όπτηση, και το ότι έχουν κατασκευαστεί κατά πάσα πιθανότητα σε δακτυλίους με εμφανή ίχνη από το σπατουλάρισμα, πράγμα που δεν βρίσκει παράλληλα στις δημοσιευμένες υστερορωμαϊκές και πρωτοβυζαντινές παραγωγές της Γόρτυνας μέχρι τον 7ο αι. μ.Χ.

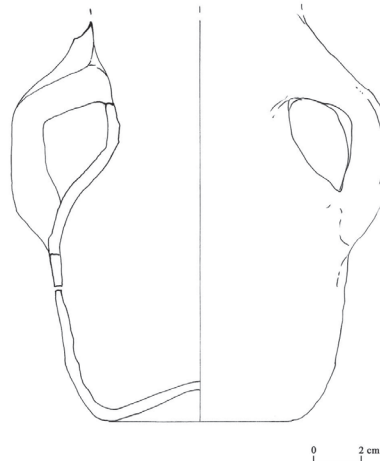
Εξωτερικά, οι περιοχές περάσματος από βόρεια προς δυτικά παραμένουν μερικώς ελεύθερες, χωρίς τη συσσώρευση υλικού που καταλαμβάνει, αντίθετα, τους εσωτερικούς χώρους του Νοτίου Κτηρίου.

Από πάνω η επιχωμάτωση αυτή (UUSS 1002 1011, 1012) καλύφθηκε και ισοπεδώθηκε για να χρησιμοποιηθεί η συγκεκριμένη ζώνη, και χάρη στη δημιουργία ενός νέου αναβαθμού (US 1001) πρόσβασης στον χώρο 47a σε αυτή τη φάση δημιουργείται και ένα θρανίο από έναν κίονα σε δεύτερη χρήση.

Στη ζώνη δυτικότερα του Διαδρόμου η καταστροφή και οι επικώσεις που συνδέονται με τον σεισμό επιβεβαιώνονται από τα στρωματογραφικά σύνολα

Εικ. 7 : Χύτρα (αρ. 930.13)
από χονδροειδή πηλό.

Εικ. 8 : Σχέδιο της χύτρας (αρ. 930.13).

(USS 1049 και 1050) τα οποία δίνουν, εκτός των άλλων, γραπτή κεραμική (αρ. 1049.11 τύπος Gortina V, αρ. 27 ή 28), χρονολογούμενη στην τελευταία τριακονταετία του 7ου/αρχές 9ου αι. μ.Χ. Επίσης, ένα γυάλινο αγγείο τύπου Sternini 7, χρονολογούμενο μέχρι το τέλος του 7ου αι. μ.Χ., καθώς κι ένα θραύσμα κύλικας (αδιευκρίνιστου τύπου), χρονολογούμενο ίσως μέχρι τον 8ο αι. μ.Χ. Ανάμεσα στους αμφορείς αναφέρεται η εύρεση του Karitan II (αρ. 1049.1b και 10501.13), ο οποίος στη Γόρτυνα κυκλοφορεί τον 6ο και κυρίως τον 7ο αι., ένα θραύσμα Péllichet 46, χρονολογούμενο στον 2ο αι. μ.Χ., αλλά συχνό στη Γόρτυνα ως κατάλοιπο σε στρώματα του 7ου και του 8ου αι. (αρ. 1050.12). Συχνά, τέλος, είναι τα λυχνάρια με πεπλατυσμένο σώμα του τύπου I (αρ. 1050.11).

Το νέο επίπεδο επιφανείας (US 1039) τακτοποιήθηκε και έδωσε, ανάμεσα στο υστερότερο υλικό που εντοπίστηκε: θραύσματα αφρικανικής κεραμικής παραγωγής D (η φόρμα Hayes 109/Bonifay 60B), που χρονολογούνται από το δεύτερο μισό του 7ου έως τις αρχές του 8ου αι. μ.Χ., γραπτή κεραμική, ανάμεσα στην οποία ξεχωρίζει μία μόνωτη πρόκους C, όμοια με προϊόντα του 8ου αι. μ.Χ. (αρ. 1039.14), θραύσματα αμφορέων LR4 (αρ. 1039.34) που κυκλοφορούν μέχρι τον 8ο αι. μ.Χ., αμφορείς TRC 10 (αρ. 1039.16) χρονολογούμενοι ανάμεσα στον 7ο και τις αρχές του 8ου αι. μ.Χ., ένα γυάλινο αγγείο τύπου Sternini 14 (αρ. 1039.21) που ανάγεται επίσης στον 8ο αι. μ.Χ., πολυάριθμα λυχνάρια με πεπλατυσμένο σώμα τύπου I (αρ. 1039.22). Γενικά πρόκειται για ένα σύνολο που τοποθετείται στις αρχές του 8ου αι. μ.Χ.

Στα επίπεδα αυτά ρίχτηκαν στη συνέχεια στρώματα σάτιξης, κεραμικής, γυαλιών και οστών, σχετιζόμενα κατά πάσα πιθανότητα με δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα εκεί κοντά (USS 1044, 1045). Ανάμεσα στο υλικό που εντοπίστηκε

αναφέρουμε λυχνάρια με πεπλατυσμένο σώμα τύπου I (αρ. 1044.8), 4 πόδια καλύκων, γυάλινους μυκτήρες τύπου Sterniri 7 (αρ. 1044.0), όλα χρονολογούμενα μέχρι το τέλος του 7ου αι. μ.Χ., ένας αμφορέας LR4 (=Gortina II CXLIVA - αρ. 1044.7) ο οποίος χρονολογείται στον 6ο αι. μ.Χ., αλλά στη Γόρτυνα κυκλοφορεί μέχρι τον 8ο, σπαθεία τύπου Riley 1979/LR8a (αρ. 1045.4,5), χρονολογούμενα στο δεύτερο μισό του 6ου/πρώτο μισό του 7ου-8ου αι. μ.Χ. και μετά.

Η ανασκαφή φαίνεται να τεκμηριώνει, χάρη σε αναλύσεις στη στρωματογραφική ακολουθία και στο υλικό που βρέθηκε, μια χρήση που συνεχίζει στον 8ο αι. μ.Χ., μαρτυρώντας με την ποιότητα του υλικού την παρουσία μιας *élite* σε αυτή τη ζώνη.

α) Στο εσωτερικό του Νοτίου Κτηρίου εντοπίστηκαν επάλληλα επίπεδα επιφανείας (US 1201), χρονολογούμενα στον 8ο αι. μ.Χ. και μετά. Χαρακτηρίζονται κυρίως από την παρουσία μεγάλης ποσότητας γραπτής κεραμικής (αρ. 1201.6-12). Ξεχωρίζει επίσης μια εφυσωμένη πρόχους (αρ. 1201.13), η οποία βρίσκεται μορφολογικά παράλληλα σε παραγωγές για προετοιμασία τροφής που ήταν διαδεδομένες ιδιαίτερα μετά τα τέλη του 7ου αι. μ.Χ.

β) Η ακολουθία των φάσεων πέρα από τον 8ο αι. μ.Χ. μαρτυρείται από τα υστερότερα στρώματα που χαρακτηρίζονται από την παρουσία εφυσωμένης κεραμικής (Sarachane και Glazed Ware). Συγκεκριμένα, από την US 1202 προέρχεται ένα πινάκιο από *terra sigillata* υπόλευκου χρώματος χρονολογούμενο μετά τα τέλη του 7ου αι. μ.Χ.

Και στο εξωτερικό, στη ζώνη του Βορείου Διαδρόμου, σε αυτή τη φάση μαρτυρείται μια κατάληψη χάρη στη δημιουργία επιπέδων χρήσης (US 1003). Συγκεκριμένα, σε σχέση με τις φάσεις χρήσης αυτών των επιπέδων επιφανείας, στα πιο επιφανειακά στρώματα εντοπίστηκε μια απόθεση (US 1004/920) αποτελούμενη από οστά, άνθρακα, αλλά κυρίως κεραμική, με πολυάριθμα μεγάλα όστρακα αμφορέων, λυχναριών και κοινών σχημάτων κεραμικής που πρέπει να ερμηνευτούν ως απορρίμματα των γύρω κατοικιών.

Ανάμεσα στο υλικό αναφέρουμε πολυάριθμα πινάκια αφρικανικής *terra sigillata* D (Hayes 109=Bonifay 60B) χρονολογούμενα από τα μέσα του 7ου και σε όλο τον 8ο αι. μ.Χ. Θραύσματα αιγυπτιακής *terra sigillata* (αρ. 1004.28) που μπορεί να αναχθούν μετά τον 7ο αι. μ.Χ. Γραπτή κεραμική ανάμεσα στην οποία μία μόνωτη πρόχους (αρ. 1004.31), χρονολογούμενη στον 8ο αι. Πολυάριθμα είναι τα γυάλινα αγγεία (αρ. 1004.00) ανάμεσα στα οποία αναφέρουμε θραύσματα από κύλικες Sternini 110 (ανάμεσα στον 5ο και τον 8ο αι. μ.Χ.). Από τους αμφορείς αναφέρουμε μερικές παραγωγές που ξεκινούν από τα τέλη του 6ου και μέχρι πέρα από τον 7ο αι. μ.Χ., όπως οι Riley 1979 (αρ. 1004.39-41), οι LR5 και οι σχετικοί (αρ. 1004.42-44), οι TRC4 (αρ. 1004.45-47). Ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση ενός φλασκίου (αρ. 1004.32) του τύπου Gortina V II.1/? που μπορεί να αναχθεί στον 7ο αι. μ.Χ. Ανάμεσα στα λυχνάρια, αν και απουσιάζουν τα τροχήλατα με υψηλό λαιμό, πολυάριθμα είναι εκείνα με πεπλατυσμένο σώμα, τυπικά των στρωμάτων του 7ου αι. μ.Χ. και πέρα.

Από τα ίδια κλειστά σύνολα προέρχεται ένα θραύσμα από κυπριακή *terra sigillata* τύπου Hayes 9, που παραδοσιακά χρονολογείται στο 580/600 έως τα τέλη του 7ου αι., αλλά που, με βάση τις πρόσφατες μελέτες (Ρουλου-Paradimi-

τριου & Nodarou 2007, 755-766) φαίνεται να συνεχίζει κατά τη διάρκεια του 8ου αι., ιδιαίτερα όσον αφορά στο σχήμα 9B-C συνοδευόμενο από αμφορείς που προέρχονται από τους τύπους LR1 και LR2/Yassi Ada 2, οι οποίοι εμφανίζονται και στη Γόρτυνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Albertocchi, M. & Perna, R., 2001. La ceramica acroma dagli scavi del Pretorio di Gortina. Στο: A. Di Vita (επιμ.), *Gortina V.3, Lo Scavo del Pretorio (1989-1995)*. Monografie della Scuola Archeologica Italiana di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente 12. Padova: Bottega d'Erasmus, σ. 411-536.
- Di Vita, A., 1979-1980. I terremoti di Gortina in età romana e protobizantina. Una nota. *ASAtene*, 57-58, σ. 435-440.
- Di Vita, A., 1984. Atti della Scuola. *ASAtene*, 62, σ. 199-263.
- Di Vita, A., 1985. Atti della Scuola. *ASAtene*, 63, σ. 337-77.
- Di Vita, A., 1986-1987. Atti della Scuola. *ASAtene*, 64-65, σ. 435-536.
- Di Vita, A., 1988-1989. Atti della Scuola. *ASAtene*, 66-67, σ. 427-483.
- Di Vita, A., 1990-1991. Atti della Scuola. *ASAtene*, 68-69, σ. 405-500.
- Di Vita, A., 1991. I recenti scavi della Scuola archeologica Italiana di Atene a Gortina. Un contributo alla conoscenza di Creta tardoantica e proto bizantina. Στο: R. Farioli Campanati (επιμ.), *La Grecia insulare tra Tardoantico e Medioevo. XXXVIII Corso di Cultura sull'arte ravennate e bizantina. Seminario Internazionale di Studi*. Ravenna: Edizioni del girasole, σ. 169-183.
- Di Vita, A., 1996. Earthquakes and civil life at Gortyn (Crete) in the period between Justinian and Constant II (6-7th century A.D.). Στο: S. Stiros & R. E. Jones (επιμ.), *Archaeoseismology*. Fitch Laboratory occasional papers, 7. Athens: Institute of Geology and Mineral Exploration & British School at Athens, σ. 45-50.
- Di Vita, A., 2010. *Gortina di Creta. Quindici secoli di vita urbana*. Roma: «L'Erma» di Bretschneider.
- Fabrini, G. M., 2009. Ricerche archeologiche a Gortina di Creta. Στο: *Meetings between Cultures in the Ancient Mediterranean, XVII International Congress of Classical Archaeology*, σ. 16-27 (<<http://www.archeologia.beniculturali.it/pages/pubblicazioni.html>>, επίσκεψη την 1.9.2014).
- Fabrini, G. M. & Perna, R., 2009. Lo scavo dell'Edificio Sud e delle Case bizantine a Gortina di Creta. *LANX*, 4, σ. 121-138.
- Martin, A., 1997. Ceramica comune: vasi da fuoco. Στο: A. Di Vita & A. Martin (επιμ.), *Gortina II. Pretorio. Il materiale degli scavi Colini, 1970-1977*. Padova: Bottega d'Erasmus, σ. 46-365.
- Perna, R., 2010. Nuovi dati sulla ceramica d'uso comune dagli scavi del quartiere delle Case Bizantine di Gortina (Creta). Στο: *LRCW 3*, τόμ. II, σ. 915-922.
- Poulou-Papadimitriou, N. & Nodarou, E., 2007. La céramique protobyzantine de Pseira : la production locale et les importations, étude typologique et pétrographique. Στο: *LRCW 2*, τόμ. II, σ. 755-766.

ROBERTO PERNA

RECENT INVESTIGATIONS AT THE SOUTH BUILDING
IN THE BYZANTINE DISTRICT OF GORTYN

ROBERTO PERNA

Since 2007 the excavations of the University of Macerata have concerned the South Building in the district of the Byzantine houses of Gortyn and the surrounding area. The South Building is a monument located in the proximity of an important crossroad between the west street and the urban streets bordering the Praetorium. The investigation revealed that this area, that previously was considered unoccupied, was actually occupied by an older monumental building and that the South Building was constructed above the structures of this previous building at the end of the 4th century AD. This new building – facing the West street with a façade in large blocks of calcarenite – for the size, the planimetry, the special topographic planimetry and the careful building techniques can be considered a building with a public function. It conserved its public destination and functionality until at least the 7th century AD, when following a destructive event the whole area was occupied by poor houses.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ 3

ΤΟΜΟΣ Α': ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ ΦΟΡΕΩΝ - ΗΡΑΚΛΕΙΟ -
ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ISBN (VOL): 978-618-82325-2-5
ISBN (SET): 978-618-82325-0-1

ΠΕΘΥΜΝΟ
2015